

Rabin Akiva Eger

Wystawa zorganizowana w Muzeum Archidiecezjalnym
w Poznaniu
w ramach XI Dni Judaizmu

opracował dr Rafał Witkowski

Poznań 2008

Wprowadzenie

Wśród publikacji poświęconych dziejom Poznania w XIX w. na próżno szukać opracowania monograficznego o najwybitniejszym rabinie gminy żydowskiej tego okresu. Wydaje się, że postać rabina Akivy Egera była w znacznym stopniu zapomniana, zapoznana czy niekiedy pomijana w pracach, jakie ukazywały się w ostatnim stuleciu w języku polskim. Również dostępne dziś w polskich archiwach (w Poznaniu i Lesznie) materiały o działalności rabina Akivy Egera są niezwykle skromne¹.

Grób rabina Akivy Egera, będący przed wybuchem II wojny światowej celem pielgrzymek religijnych Żydów z różnych zakątków świata, został zniszczony przez Niemców, a wraz z nim cały cmentarz żydowski. Sprofanowana Nowa Synagoga, pozbawiona elementów architektonicznych wskazujących na jej pierwotne przeznaczenie, służyła jako pływalnia miejska dla żołnierzy niemieckich. Również okres tzw. władzy ludowej nie służył odrodzeniu kultury żydowskiej albo zachowaniu pamięci o niej. Synagoga nadal pozostawał pływalnią, budynek starej synagogi został rozebrany, a teren cmentarny zabudowany. Dopiero ostatnie lata przyniosły warunki, by stopniowo odbudowywać, chronić lub zachowywać świadectwa o żydowskich elementach w przeszłości grodu Przemysła. Publikacje naukowe oraz wystawy tematyczne walnie przyczyniły się do rozbudzenia zainteresowania tym innym – żydowskim światem Poznania. Służyć temu ma także – w intencji organizatorów – obecna wystawa oraz okolicznościowa publikacja. Jej bohaterem jest rabina Akiva Eger.

Większość informacji zamieszczonych w niniejszym opracowaniu pochodzi z prac rabina Leopolda Wreschnera² oraz Jacoba H. Sinasona³. Niewystarczająca znajomość języka hebrajskiego, a nade wszystko brak przygotowana do studiów nad literaturą rabiniczną XIX i XX w. spowodowało, że nie wykorzystana została bogata literatura w tym języku dotycząca życia, a zwłaszcza działalności rabina Akivy Egera.

¹ Materiały biograficzne dotyczące rabina Akivy Egera, zebrane przez A.B. Posnera, przechowywane są w Central Archives for the History of Jewish People w Jerozolimie, sygn. P 40, nr 162-165.

² Leopold Wreschner, *Rabbi Akiba Eger's Leben und Wirken*, Jahrbuch der jüdisch-literarischen Gesellschaft, Jg. 2 (1904), s. 27-84 oraz po hebrajsku s. 76-84; Jg. 3 (1905), s. 1-78 oraz po hebrajsku s. 75-78; nieco zmieniona wersja ukazała się jako *Rabbi Akiba Eger. Eine volkstümliche Biographie*, Frankfurt am Main, Jüdischer Volksschriftenverlag, 1910 (Jüdische Volksbücherei, Bd. 11).

³ Jacob H. Sinason, *Gaon of Posen: A Portrait of Rabbi Akiva Guens-Eger*, Feldheim 1990.

Ponadto, wykorzystane zostały dawne biografie rabina Akivy Egera autorstwa Saula Isaaca Kaempfa⁴ i Salomona Lewysona⁵ (niestety dziś nie spełniające już wymogów naukowości), a także wartościowe monografie Sophie Kemlein⁶, Krzysztofa Makowskiego⁷ oraz prace rabina Josepha Perlesa⁸, rabina Philippa Blocha⁹, R. Lippmanna¹⁰ i inne¹¹.

Miłym obowiązkiem autora jest podziękowanie wszystkim osobom i instytucjom, który pozwoliły na wykorzystanie posiadanych eksponatów oraz udzieliły pomocy podczas przygotowywania wystawy o rabinie Akivie Egerze i opracowaniu niniejszej publikacji. Słowa wdzięczności kieruję do następujących osób i instytucji: ks. Mariana Lewandowskiego (dyrektor Muzeum Archidiecezjalnego w Poznaniu), p. Henryka Krystka (dyrektor Archiwum Państwowego w Poznaniu), p. prof. Wojciecha Suchockiego (dyrektor Muzeum Narodowego w Poznaniu), p. Teresy Michałowskiej-Barłóg (kierownik Muzeum Sztuk Użytkowych), p. Renaty Sobczak-Jaskulskiej (Muzeum Sztuk Użytkowych), p. Witolda Omieczynskiego (dyrektor Muzeum Okręgowego w Lesznie), p. Mirosławy Frąckowiak (Muzeum Okręgowe w Lesznie), p. Piotra Namioty (Instytut Historii UAM), p. Tamary Sztyma (Poznań), p. dr Hermanna Simona (Centrum Judaicum, Berlin), p. Edwarda Lufta (USA), p. Shmuela Schlesingera (Izrael), państwo Nathan i Hagit Lavskych (Izrael), p. Drora Segeva (Izrael) oraz p. Agnieszki Gierach (scenografia).

⁴ S.I. Kaempf, *Biographie des hochberühmten hochseligen Herrn Akiva Eger Oberrabbinen zu Posen, Verfasser einer Sammlung von Rechtgutachten, nebst einem hebräischen Trauergedicht auf sein Hinscheiden*, Lissa-Salzuflen 1838.

⁵ S. Lewyson, *Vollständige Biographie des Rabbi Akiba Eger*, Posen 1865 (inne wydania, 1869, 1875, 1878, 1881).

⁶ S. Kemlein, *Żydzi w Wielkim Księstwie Poznańskim 1815-1848*, Poznań 2001.

⁷ K.A. Makowski, *Siła mitu. Żydzi w Poznańskim w dobie zaborów w piśmiennictwie historycznym*, Poznań 2004 (Poznańskie Studia Historyczne, t. 3) (tam przebogata literatura).

⁸ J. Perles, *Geschichte der Juden in Posen*, Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums, Jg. 13 (1864), s. 281-295, 321-334, 361-373, 409-420, 449-461; 14 (1865), s. 81-93, 121-136, 165-178, 205-216.

⁹ Ph. Bloch, *Die ersten Culturbestrebungen der jüdischen Gemeinde Posen unter preussischer Herrschaft*, nadb. z: Jubelschrift zum siebzigsten Geburtstage des Prof. Dr. H. Graetz, Breslau [1887], ss. 25.

¹⁰ R. Lippmann, *Leben und Wirken des am 25. Dezember 1839 in Posen verstorbenen jüdischen Literaten David Caro in besonderer Beziehung auf den Culturzustand der Juden des Großherzogthums Posen während der letzten 50 Jahre*, Glogau [1840].

¹¹ Por. M. Ehrentheil, *Jüdische Charakterbilder*, Bd. 1, Pest 1867, s. 21-34; Meyer Kayserling, *Gedenkblätter. Herüberagende jüdische Persönlichkeiten des neunzehnten Jahrhunderts. In kurzen Charakteristiken*, Leipzig 1892, s. 17 nn.; Markus Hirsch Friedländer, *Geschichtsbilder aus der nachtalmudischen Zeit nach den Quellen*, Bd. 2, Brünn 1887, s. 52-55; M.H. Friedländer, *Das Talmudstudium in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Wien 1901; L. Muszyński, *Poznańscy rabini*, w: *Żydowskie gminy wyznaniowe*, Wrocław 1995, s. 47-62; R. Witkowski, *Rabin Akiva Eger (1761-1837)*, Kronika Miasta Poznania, 2006, nr 3, s. 44-50.

Akiva Eger urodził się 8 listopada 1761 r. (w kalendarzu żydowskim 1 dnia miesiąca marcheszwan) w małym mieście Eisenstadt jako pierwszy syn Mosze i Gittel Guensów. Rodzina Guensów należała do jednej z najbardziej szanowanych w Eisenstadt, osiadłych w tym mieście od kilku pokoleń. Kiedy przyszedł na świat Akiva Eger, Eisenstadt leżał w granicach polityczny Węgier (dziś znajduje się na terenie Austrii, Burgenland). Dlatego też, jak zanotował to jego biograf Saul Isaac Kaempf, do końca życia mówił po niemiecku z rozpoznawalnych węgierskim akcentem¹².

Najwcześniejsze świadectwa o ludności żydowskiej zamieszkującej w Eisenstadt datować można na 1388 r. Gmina ta należała do jednej z siedmiu połączonych wspólnot w prowincji Burgenland. Syn Guensów otrzymał imię na cześć dziadka ze strony matki Akivy Egera, słynnego rabina w Bratysławie, znanego także jako Akiva Eger Starszy. Ród Egerów miał wywodzić się z miasta Halberstadt. Jednym ze sławnych przodków Akivy był jego prapradziadek Abraham Broda, który pochodził z czeskiej miejscowości Uherský Brod (Ungarisch-Brod) i pełnił funkcję rabina w Roudnicy (Raudnitz), Pradze, Metz i Frankfurcie. Młody Akiva używał nazwiska rodziny ze strony matki – Eger (רעגע), które wówczas wymawiane było jako Eiger (רעגיא). Nazwisko rodowe wywodzi się od miejscowości Guens, która później przybrała formę Gins (זניג), choć on sam często zapisywał je w wersji Akiva Güns lub Akiba ben Moses Guens. W dokumentach pisanych alfabetem łacińskim przyszły rabin najczęściej podpisywał się w formie *Jakob Moses* albo *Jakob Moses Eger*, zaś w niektórych listach hebrajskich stosował formułę אַמזניג אַבִּיקע (Akiva Ginsman) albo ש״אמ זניג אַבִּיקע. Chcąc odróżnić się od swego wuja zaczął używać nazwiska w wersji Akiva Eiger, jak czynił to jego dziadek ze strony matki, również rabin Akiva Eiger (ur. w 1720 w Halberstadt – zm. 17 września 1758 w Bratysławie), który pod koniec swego życia stał na czele gminy w Bratysławie (1756-1758)¹³.

¹² S.I. Kaempf, *Biographie des hochberühmten hochseligen Herrn Akiva Eger Oberrabinen zu Posen, Verfasser einer Sammlung von Rechtgutachten, nebst einem hebräischen Trauergedicht auf sein Hinscheiden*, Lissa-Salzuflen 1838, s. 7-8.

¹³ W literaturze przedmiotu często spotkać można wyrażenie Akiva Eger Starszy na określenie rabina Bratysławy i Akiva Eger Młodszy – rabina Poznania.

Zgodnie z zasadami tradycyjnego wychowania Akiva otrzymał początkowe wykształcenie w chederze w Eisenstadt, a następnie w jeszywie w Matterdorfie (dziś Mattersburg, Austria), gdzie rabinem był wówczas Nathan Neta Frankfurter. Już w młodym wieku dał się poznać jako zamiłowany do nauki Tory i Talmudu. Zwrócił na siebie uwagę swojego wuja R. Beniamina Wolfa Egera (1756-1795), który prowadził wówczas jeszywę we Wrocławiu. Jak głosi tradycja, pewnego razu Benjamin Wolf Eger zwrócił się z problemem związanym z interpretacją prawa halachicznego do swego krewnego Mosze Guensa w Eisenstadt. Ten wkrótce odesłał list z odpowiedzią, która została uznana przez środowisko wrocławskiej za jedynie słuszną. Jakież było zdziwienie mądrych wykładowców w jeszywie, kiedy okazało się, że to nie szanowny kupiec Mosze przygotował odpowiedź, ale jego bardzo młody syn Akiva. Stało się wtedy oczywiste dla Beniamina Wolfa Egera i dla jego zięcia Josepha Teumima Fraenkla, że należy zaprosić do Wrocławia tego młodzieńca.

Akiva Eger przybył do Wrocławia latem 1774 r. mając wówczas dwanaście lat. Wrocław w 1741 r. przeszedł we władanie Prus, co wpłynęło na zmianę położenia ludności żydowskiej. Stolica Dolnego Śląska już wówczas była rozwiniętym i bogatym miastem. Z wielkim zainteresowaniem włączył się w studia w jeszywie, pilnie poświęcając cały wolny czas na naukę. Według praktykowanej metody nauczania, młody adept Talmudu miał zapoznać się z jego fragmentem i następnie studiować go dogłębnie, by po dwóch-trzech tygodniach wykładać go przed swoim nauczycielem. Młody Akiva potrzebował dwóch-trzech dni, by przestudiować wystarczająco dokładnie dany passus. Według tradycji młody Akiva miał wówczas przygotować komentarze do księgi *Masechta Chullin*, które ostatecznie zostały odrzucone przez rabina Beniamina Wolfa (według gazety „Israelit” z 1886 r.).

Sława, jaką zdobył Akiva Eger we wrocławskim bet ha-midrashu spowodowała, że bez większych trudności zaaranżowano jego małżeństwo z córką bogatego kupca – Itziga Marguliesa, praprawnuka rabina gminy w Lesznie, wówczas bodaj najważniejszej i największej w Wielkopolsce.

Początki gminy żydowskiej w Lesznie sięgają XVI w., kiedy do miasta przybyli żydowscy uciekinierzy z Głogowa i Wschowy¹⁴. Według przywileju z

¹⁴ Por. J. Kohte, *Die Kunstdenkmäler der Landkreise des Regierungsbezirks Posen im Auftrage des Provinzial Verbandes*, Berlin, Verlag von Julius Springer, 1896, s. 221-222; A. Heppner, J. Herzberg, *Aus Vergangenheit und Gegenwart der Juden und der jüdischen Gemeinden in den Posener Landen*, Koschmin – Bromberg – Breslau, 1904-1929, s. 596-613; L. Lewin, *Geschichte der Juden in Lissa*, Pinne 1904; P. Voigt, *Aus Lissas ersten Blutezeit*, Lissa 1905, s. 34, 37, 44, 133; B. Świdorski, *Ilustrowany opis Leszna i ziemi leszczyńskiej*, Leszno 1928, s. 13, 20, 30, 37, 39, 65, 74, 87, 88, 90, 110, 128, 134, 137, 138, 139, 141, 144, 156, 179, 214, 219, 220, 238, 239, 242, 244, 258-259, 331, 334, 347, 350, 351; F. Schrebel, *Die Juden in Lissa*, Berlin-Charlottenburg 1932; W. Nawrocki, *Leszno w dziejach polskich*, Leszno 1947, s. 66-67; M. Komolka, S. Sierpowski, *Leszno. Zarys dziejów*, Poznań 1987, s.

1626 r. mogli się oni osiedlać i pracować w kwartale między obecnymi ulicami Narutowicza i Kościańską. Posiadali wówczas już 28 domów na własność oraz okazałą synagogę. Podstawą rozwoju gospodarczego miasta był handel i rzemiosło sukiennicze. W 1635 r. czynnych było w Lesznie ok. 150 sukienników. W latach 1647-1656 urząd rabina w Lesznie sprawował Izaak Mose. Miasto zostało zniszczone przez wielki pożar 29 kwietnia 1656 r. Po odbudowie do miasta ponownie napłynęli uchodźcy ze Śląska. Ok. 1740 r. w Lesznie mieszkało ok. 800-1000 rodzin żydowskich. W następnych latach liczba to jeszcze wzrosła.

Środowisko żydowskie w Lesznie, czerpiące dochody z handlu i rzemiosła, należało do jednego z najzamożniejszych w Wielkopolsce. Swoją pozycję w życiu gospodarczym oraz znaczne dochody wykorzystywali m.in. na prowadzenie studiów i rozwój nauki. Krąg żydowskich uczonych tworzyli wówczas w Lesznie np. Zachariasz Mendel Horochow (syn rabina i późniejszy dajan leszczyński), Juda Leib Kalischer (późniejszy dajan leszczyński, którego syn został zięciem rabina Akivy Egera), Meir Weyl (krewny Akivy Egera i późniejszy rabin w Berlinie), Jozua Feibelman (szwagier rabina Akivy Egera i późniejszy dajan leszczyński), Israel Wreschner (dajan rawicki i leszczyński), Salomon Hirschell (późniejszy główny rabin Londynu), Meir Posner (późniejszy rabin gdański) i wielu innych. Jednak najbardziej znanym uczonym leszczyńskim tego okresu był Jacob Lissa Lorbeerbaum, autor dzieła *Chavath Da'ath* i kilku innych prac o Talmudzie. Był on także nauczycielem dwóch innych znanych rabinów – Zwi Hirscha Kalischera i Elijahu Guttmachera, którzy wspólnie podpisali w 1836 r. apel wzywający do organizowania żydowskich kolonii rolniczych w ziemi Izraela. Działo się to kilka dekad przed oficjalnym zawiązaniem ruchu syjonistycznego !

Itzig Margulies przekonał Beniamina Wolfa, by wydał zgodę na małżeństwo młodego Akivy Egra z jego córką – Glückchen. Benjamin Wolf skontaktował się z rodzicami Akivy, którzy zgodzili się na tę propozycję tym chętniej, że Itzig zobowiązał się zapewnić Akivie odpowiednie warunki finansowe, by ten mógł kontynuować swoje studia nad Torą i Talmudem.

24, 25, 32, 35, 45, 50-52, 55, 59, 61, 62, 63, 65-66, 74, 100, 102, 109-110, 112, 115, 148, 153-155, 201; D. Czwojdrak, *Rabini i rabinat w Lesznie*, Przyjaciół Ludu, 1987, z. 6, s. 13-16; tegoż, *Synagogi i szkoły żydowskie*, Przyjaciół Ludu, 1989, z. 6, s. 12-16; tegoż, *Judaica w Lesznie*, Kronika Wielkopolski, 1993, nr 3 (66), s. 106-109; E. Leszczyńska, *Synagoga w Lesznie*, Kronika Wielkopolski, 1995 nr 4, s. 67-85; F. Shmuel, *Między Leszнем a Berlinem. Pierwszy spór ortodoksji z haskalą i jego religijne oraz społeczne implikacje*, w: *Duchowość żydowska w Polsce. Materiały z międzynarodowej konferencji dedykowanej pamięci profesora Chone Shmeruka*, pod red. M. Galasa, Kraków 2000, s. 279-286; D. Czwojdrak, *Dzielnica żydowska w Lesznie*, Przyjaciół Ludu, 2000, z. 1-2, s. 10-15; tegoż, *Z dziejów ludności żydowskiej w południowo-zachodniej Wielkopolsce*, Grabonóg 2004 (Biblioteka Grabonoskich Zapisków Regionalnych, nr 7).

Akiva Eger, mający wówczas szesnaście lat, przybył do Leszna, by zaręczyć się z Glückchen. Podczas tej uroczystości został poproszony o wygłoszenie krótkiej mowy o passusie z Tory. Zebrani mieszkańcy Leszna byli pod dużym wrażeniem umiejętności i wiedzy młodego Akivy. Rok później – w 1778 r. – odbył się ślub. Młoda para zamieszkała w nowym domu z ogrodem i bogatą bibliotekę. Dzięki wspiałości Itziga Marguliesa młody Akiva mógł poświęcić się studiom nad Torą w otoczeniu innych leszczyńskich uczonych.

Wolny od trosk związanych z utrzymaniem domu i rodziny czas poświęcał studiom i nauczaniu. Stale wzrastała także liczba jego uczniów, których często młody wiekiem nauczyciel zwalniał z konieczności szukania środków na utrzymanie. Takie postępowanie było wyrazem wspiałości Egera, który w przeciwieństwie do wielu innych nauczycieli – nie pobierał opłat za nauczanie Tory. Według pobożnie zachowanej tradycji miał Eger przekazywać swoim uczniom odzież i żywność, sam prowadząc niezwykle skromne i ubogie życie.

W nauczaniu Akiva Eger rozwijał talmudyczną metodę znaną jako pilpul, lecz stosował ją tylko po to, by wzbudzić w uczniach zainteresowanie. Preferował pozostawienie ważnego pytania bez odpowiedzi, niż narzucanie jednej odpowiedzi wszystkim. Spokojny i niczym niezmacony okres nauki i nauczania innych został gwałtownie przerwany przez tragiczne w skutkach wydarzenia. Najpierw zmarł ojciec Akivy 16 dnia miesiąca szewat 1790. Cztery dni później, 2 czerwca (według kalendarza żydowskiego 20 dnia miesiąca szewat) 1790 r. wybuchł w Lesznie pożar, który w sześć godzin zamienił całą dzielnicę żydowską w popiół i zgliszcza. W całym mieście zniszczonych zostało 196 domostw na 481 istniejących. Wśród tych, którzy stracili domy i majątki, byli Itzig Margulies oraz Akiva Eger.

Nieszczęścia, jakie dosięgły gminę leszczyńską pomogły w rozwoju kahału rawickiego. Gmina żydowska w Rawiczu rozwijała się z wielkimi trudnościami od pierwszych dni po założeniu miasta. Ten nowy ośrodek miejski powstał staraniem Adama Olbrachta Przyjemskiego, który w 1638 r. lokował Rawicz. Szybki i wszechstronny rozwój miasta był możliwy dzięki produkcji sukienniczej i handlowi. Już w 1645 r. wydano Żydom zakaz osiedlania się w Rawiczu na przeciąg sześciu lat, a w 1648 r. ówczesny dziedzic Rawicza – Mikołaj Aleksander Kostka – nakazał wszystkim Żydom opuścić miasto w ciągu sześciu tygodni. Kolejne zakazy wydawali w 1674 r. Jan Opaliński oraz w 1730 r. – Piotr Sapieha. Ostatni właściciel dóbr rawickich Jan Nepomucen Mycielski postanowił 17 lutego 1772 r., aby wszyscy Żydzi, którzy nie posiadali żadnych miejskich posiadłości ani koncesji, opuścili niezwłocznie miasto. Mimo tych licznych nieprzychylnych Żydom zakazów, uczestniczyli oni w życiu miejskim, głównie handlując z kupcami i fabrykantami sukna jako dostawcy towarów.

Płacąc podatki wywalczyli sobie prawo do założenia gminy. Z czasem wybudowali synagogę, a w 1783 r. wzniesli nową synagogę. Po pożarze Leszna w 1790 r., kiedy 196 domów padło ofiarę płomieni, wielu uciekinierów osiedliło się w Rawiczu, co znacznie wzmocniło tamtejszą gminę żydowską. Miał wówczas Rawicz 7290 mieszkańców, w tym 5411 protestantów, 792 katolików i 1087 Żydów, będąc drugim (po Poznaniu) pod względem liczby ludności miastem Wielkopolski. Jednym z pogorzalców, którzy przybyli do Rawicza, był Akiva Eger. Przebywał tam tylko przez rok¹⁵.

Do tej pory Akiva Eger wzbierał się przed przyjęciem pozycji rabina. W jego odczuciu, przyjmując godność rabina brałby jednocześnie odpowiedzialność za życie religijne wszystkich członków swojego kahału. Ponadto nie chciał, aby na innych członków gminy spadał obowiązek finansowego utrzymania i wspierania rabina, zwłaszcza w sytuacji, kiedy biedniejsi członkowie kahału nie mogli pozwolić sobie na płacenie podatków. W liście do swego syna Abrahama i do przyjaciela Israela Wreschnera pisał, że chciałby pełnić obowiązki stróża nocnego lub szamasza, by utrzymywać rodzinę z pracy własnych rąk i jednocześnie mieć czas na naukę. Stało się jednak zgoła inaczej. W sytuacji, kiedy jego życie i jego rodziny tak gwałtownie zmieniło się, także on zmienił swoje nastawienie.

W końcu przyjął zaproszenie gminy żydowskiej w Mirosławcu (wówczas Märkisch Friedland). W następstwie pierwszego rozbioru Rzeczypospolitej w 1772 r. tereny te przeszły pod panowanie pruskie. Urząd tamtejszego rabina był nieobsadzony od śmierci Reb Jochanana bez Meira, wnuka słynnego dajana gminy międzyrzeckiej – Jochanana Karmenitzera. Gmina żydowska w Mirosławcu istniała na pewno już w XVI w., kiedy przybyli tam Żydzi wygnani z innych miast brandenburskich. Rozwijająca się wspólnota już w XVII w. posiadała swój cmentarz, jeden z najstarszych na Pomorzu. Okresem największego rozwoju był XVIII w., kiedy mieszkało tam 247 rodzin żydowskich (razem ok. 1400 osób). Kiedy przybył do Mirosławca Akiva Eger gmina żydowska liczyła już tylko ok. 700 dorosłych członków i nie należała do najbogatszych i najświetniejszych w okolicy. Mimo to zgłosiło się aż jedenastu kandydatów, spośród których starsi gminy wybrali czterech, w tym Salomona Hirschela, późniejszego głównego rabina Londynu. Prawo głosu miało 34

¹⁵ A. Heppner, J. Herzberg, *Aus Vergangenheit und Gegenwart der Juden und der jüdischen Gemeinden in den Posener Landen*, Koschmin – Bromberg – Breslau, 1904-1929, s. 890-895; R. Merschel, *200 Jahre Geschichte der Stadt Rawitsch*, Rawicz 1911, s. 84-85; J. Cohn, *Geschichte der jüdische Gemeinde Rawitsch*, Berlin 1915; L. Koczy, *Dzieje miasta Rawicza: (1639-1914)*, Poznań 1938, s. 307-312; J. Kaźmierczak, *Rawicz gród Przyjemskich: historyczny rys powstania i rozwoju miasta: 1638-1938*, Warszawa 1938, s. 41, 42-46, 52; A. B. Posner, *Le-Korot Kehillat Rawitsch (The Annals of the Community of Rawitsch)*, Jerusalem 1962; J.S., *Erinnerungen an die jüdische Gemeinde Rawitsch, Schiwath Zion-Rosch Haschana* - Ausgabe 5731, Tel Aviv, October 1970, s. 3; A. Piwoń, *Żydzi w Rawiczu*, ABC, 1991, nr 147, s. 5.

starszych gminy. Akiva Eger otrzymał 17 głosów i w ten sposób został rabinem w 30 roku życia.

Tradycja nakazywała, by uroczyście wręczyć mu nominację rabinacką (*ktav ha-rabanut*). Akiva Eger został wybrany rabinem 12 lutego (według kalendarza żydowskiego 8 dnia miesiąca Adar I), a przybył do Mirosławca w miesiącu elul (sierpień-wrzesień) 1791 r. Według umowy, jaką Eger wynegocjował z gminą, miał otrzymywać miesięczną pensję w wysokości 12 talarów oraz dodatkowo po trzy talary na wymienione w umowie święta: draszot szabat hagadol oraz szabbat tszuva. Za nadzorowanie wyborów parnasów i innych urzędników gminy miał otrzymywać co trzy lata dodatkowe trzy talary. Ponadto, gmina gwarantowała mu darmowe mieszkanie, mąkę i wino w dowolnej ilości przed świętami Pessach oraz świeczki. Miał także prawo do być wezwanym do odczytania Tory w kilka dni w roku, w tym w każdy szabbat mevorchim, w pierwszy dzień świąt Pessach, Sukkot i Jom Kippur. Gmina zgodziła się także pokrywać koszty utrzymania czterech uczniów. Z drugiej strony Akiva Eger przyjmował na siebie obowiązek opieki także nad małymi gminami w Tucznie i Człopie.

Dla małej gminy w Mirosławcu te warunki były trudne do spełnienia, ale wkrótce sytuacja zmieniła się. Osiedlenie się Akivy Egera w Mirosławcu oznaczało początek wszechstronnego rozwoju gminy, a tłumy młodych uczniów, którzy przybywali do Mirosławca w poszukiwaniu nauczyciela Tory, zapełniły miejscową synagogę. Z czasem gmina podniosła zarobki swego rabina, by w 1811 r. płacić mu po 16 talarów na tydzień. Podobnie jak w Lesznie, sam rabin przekazywał znaczne sumy na utrzymanie swoich uczniów w jeszywie, którą założył. Gmina przyrzekła także płacić po 250 talarów dla dzieci rabina z okazji ich małżeństwa.

Przebieg dnia rabina był niekiedy niezwykle wymagający. Według świadectwa współczesnych wstawał ok. czwartej nad ranem, by przeczytać fragmenty Miszny, poczym odmawiał poranne modlitwy. Po ich zakończeniu wraz z członkami wspólnoty studiował Talmud oraz dyskutował o ważnych sprawach dotyczących gminy. Dopiero potem spożywał śniadanie w towarzystwie rodziny (było to jedyny posiłek w tygodniu, jaki jadł w rodzinnym gronie). Później czytał księgi proroków, a od 10 do 12 wyjaśniał Talmud uczniom swojej jeszywy. Kiedy zmarł członek jego gminy, rabin Akiva Eger nalegał, by procesja pogrzebowa przechodziła pod oknami jego bet ha-midrachu tak, by mógł oddać mu szacunek. Po skromnym obiedzie rabin odpoczywał, czytając korespondencję oraz traktaty w sprawach halachy, jakie otrzymywał od zainteresowanych. Następnie zbierali się jego uczniowie ponownie, by ze swoim nauczycielem dyskutować o fragmencie Talmudu, o którym rano nauczał. Później rozpatrywał sprawy wniesione przed sąd rabinacki (bet din). Warto podkreślić, że nie tylko Żydzi mirosławscy, ale także przedstawiciele innych gmin, a nawet nie-Żydzi zwracali się do rabina Akivy Egera z prośbą o rozpatrzenie problematycznej sprawy. Po tym Eger odprawiał modlitwy

południowe (*mincha*), by po ich zakończeniu studiować i nauczać o prawie halachicznym. Potem odprawił modlitwę wieczorna (*maariv*), zawsze modląc się za wszystkich chorych członków gminy w Mirosławcu. Wieczorem, między 8 i 10 odpowiadał na liczne zapytania dotyczące prawa żydowskiego i jego interpretacji. Wraz ze wzrostem sławy rabina Akivy Egera rosła także liczba listów kierowanych do niego w różnych sprawach. Korespondencja napływała nie tylko od Żydów z okolicznych gmin w Wałczu, Pile, Trzciance, Jastrowie, Lesznie, ale także z odleglejszych kahałów w Toruniu, Berlinie, Gdańsku, Warszawie, Wilnie, Białymstoku. Nawet tak wielkie sławy rabiniczne jak Abraham Tiktin z Wrocławia (zm. 1820)¹⁶ czy Meyer Posner z Gdańska (zm. 1807) zwracały się do rabina Akivy Egera z prośbą o radę i pomoc. Szczególnie bliskie kontakty łączyły go z słynnym uczonym z Leszna – Jacobem Lissą Lorbeerbaumem, z którym odbył wspólną podróż do Warszawy.

W tym czasie nawiązał korespondencję z Mosze Soferem, znanym także pod niemieckim nazwiskiem Schreiber, rabinem w Bratysławie, autorem dzieła *Chassam Sofer*. Wcześniej pracował on jako rabin w rodzinnych stronach Egera – w Mattersdorfie. W liście z 1810 r. Mosze Sofer nazwał Akivę Egera swoim przyjacielem droższym od brata, co świadczyć może o bliskiej zażyłości między nimi. Wkrótce, w 1813 r., Mosze został zięciem Egera, poślubiając jego córkę. Wśród innych uczonych, z którymi Akiva Eger nawiązał kontakty, wspomnieć można Gedalję Lipschutza, rabina w Obrzycku oraz Jakoba Calvary, który później został dajanem w gminie poznańskiej.

Szczególne znaczenie miała znajomość z Meyerem Wylem, który pochodził z Leszna, gdzie służył jako dajan. W 1764 r. został wezwany do Berlina i tam został naczelnym rabinem, z czasem otrzymując oficjalny tytuł: Oberster Israelitischer Gesetzlehrer im Preussischen Staate (Naczelnym Nauczycielem Prawa Żydowskiego w Państwie Pruskim). Weyl był zwolennikiem tradycyjnego judaizmu i w takim duchu wydawał wyroki i opinie dotyczące halachy. W wielu sprawach Weyl zwracał się do Akivy Egera, rabina małej (w porównaniu z innymi w państwie pruskim) wspólnoty w Mirosławcu, z prośbą o radę, m.in., kiedy zainicjował budowę łaźni rytualnej nad brzegiem rzeki Szprewy.

Rabin Akiva Eger zasłynął nie tylko jako wielki mędrzec i uczony w Prawie, ale także jako sprawiedliwy przywódca gminy religijnej. Wiedząc jak ważne jest ogrzanie mieszkania w zimie i jak trudno nieraz ubogim zakupić opał, założył w 1800 r. towarzystwo, które wspierało biednych szukających opału podczas zimy (Verein zur Verteilung von Holz an Ortsarme während des Winters). Z czasem towarzystwo to zaczęło ściśle współpracować w charytatywnych czynach z bractwem Chewra Kadischa, niosąc pomoc

¹⁶ Abraham Tiktin był rabinem najpierw w Głogowie, a później we Wrocławiu. Napisał komentarz do Szulchan Aruch, zmarł w 1820 r. Jego syn Salomon Tiktin był również rabinem wrocławskim i zdecydowanie przeciwstawiał się poczynaniom Abrahama Geigera, głównego orędownika reform wśród dolnośląskich Żydów.

potrzebującym. Kilka lat wcześniej, w 1796 r., wybuchła w Mirosławcu epidemia duru brzuszego. Wiele matek nie mogło karmić swoich dzieci, a inne zmarły. Rabin Akiva Eger wzywał z ambony inne matki, by przyjęły i zaopiekowały się sierotami. Jego apele nabrały tym większej mocy, że jedną z ofiar epidemii była jego żona – Glückchen, z którą przeżył 18 lat małżeństwa. W tym samym roku zmarł również jego nauczyciel – Beniamin Wolf Eger. Jak łatwo sobie wyobrazić z wielu stron napływały kandydatury, często z zamożnych i szanowanych rodzin. Wybór Akivy Egera padł na kobietę wcale nie bogatą, ale pochodzącą z pobożnej rodziny. Drugą żoną rabina Akivy Egera została Brendel, córka Feibelmana z Leszna i wnuczka jego dawnego teścia Itziga Marguliesa. W ten sposób rabin Akiva Eger chciał zachować więzy rodzinne, czując głęboką wdzięczność za wspianiałomyślność i ciepłe przyjęcie, jakich doświadczył po przybyciu to Leszna dwie dekady wcześniej. Małżeństwo zostało zawarte w Lesznie 29 sierpnia (według kalendarza żydowskiego 25 dnia miesiąca aw) 1796 r. Akiva Eger miał wówczas 36, a jego żona 16 lat.

W 1800 r. wybuchł pożar w Mirosławcu i znaczna część dzielnicy żydowskiej została zniszczona. Kiedy wielu rozpoczęło odbudowę domostw, rabin Akiva Eger nalegał, aby podpisując kontrakt z budowlancami zastrzegali sobie nieprowadzenie prac w dniach szabatu i innych świąt. Wszyscy członkowie gminy postąpili za sugestią rabina oprócz jednego, najbogatszego człowieka w gminie i jej ówczesnego przewodniczącego. Chciał on odbudować swój dom jak najszybciej i dlatego nie zważał na słowa rabina. Ten, widząc prowadzone prace budowlane, wysłał do niego szamasza kahału z ostrzeżeniem. Później publicznie go ganił i wzywał do opamiętania, jednak bez większego rezultatu. Kiedy w końcu dom został ukończony okazała się, że jego konstrukcja grozi zawaleniem i nie można w nim zamieszkać.

Rokiem przełomowym dla Żydów mieszkających na dawnych ziemiach polskich był rok 1807 r. i utworzenie przez Napoleona Księstwa Warszawskiego¹⁷. Jego władcą został oficjalnie książę saski Fryderyk August. Księstwo obejmował terytoria, które Prusy zagarnęły podczas drugiego i trzeciego rozbioru Rzeczypospolitej. Mirosławiec leżał na obszarze, który został podbity przez Prusy w 1772 r. i nie wszedł w skład Księstwa Warszawskiego. Kiedy podjęto dyskusję nad zmianą położenia ludności żydowskiej w duchu haseł rewolucji francuskiej, przedstawiciele dwóch największych gmin żydowskich w księstwie – w Poznaniu i Lesznie – udali się do rabina Akivy Egera, by wraz z nimi udał się do Warszawy i brał udział w rozmowach z nowymi władzami trwających ponad miesiąc. Niestety zaproponowane reformy nie zostały w pełni wprowadzone w życie. W marcu 1808 r. zaczął obowiązywać nowy kodeks prawa cywilnego, wzorowany na Kodeksie Napoleona, lecz jego obowiązywanie w stosunku do ludności żydowskiej

¹⁷ Por. A. Wojtkowski, *Polityka rządu pruskiego wobec Żydów polskich od r. 1793 do 1806*, Przegląd Judaistyczny, R. 1 (1923), nr 1-6.

zawieszono już w październiku 1808 na 10 lat¹⁸. W trzech wielkopolskich departamentach zamieszkiwał w 1810 r. znaczny odsetek Żydów: departamencie poznańskim mieszkało 549.362 chrześcijan i 31.848 Żydów, w departamencie bydgoskim 323.811 chrześcijan i 13.499 Żydów, a w departamencie kaliskim 488.034 chrześcijan i 24.716 Żydów¹⁹.

By łatwiej znosić coraz to bardziej absorbujące obowiązki, rabin Akiva Eger postanowił poświęcić każdy co dziesiąty dzień na studia i modlitwę. Tradycja przekazała opowieść o liście, jaki Akiva Eger miał wysłać do rabina Poznania Josepha Pinkasa ha-Zadika, prosząc go o rozwiązanie pewnego problemu halachicznego. Prośba pozostała jednak bez odpowiedzi. Przy nadarzającej się okazji zapytał on rabina ha-Zadika o swój list. Ten odpowiedział mu, że młody Akiva Eger nie potrzebował porady rabina, gdyż doskonale wiedział, jak powinien być rozwiązany problem. Swoje słowa zakończył prorocką wizją, że pewnego dnia Akiva Eger, kiedy zostanie rabinem gminy poznańskiej, sam dowie się jak uciążliwe i pochłaniające czas będzie odpisywanie na napływające listy.

Po upadku Księstwa Warszawskiego, kiedy ziemie Wielkopolski powróciły do Prus, władze musiały rozwiązać problem od dawna nie obsadzonego urzędu rabina gminy poznańskiej. W tym czasie także inne, duże i bogate kahały starały się przyciągnąć rabina Akivę Egera do siebie. Czyniły to między innymi wspólnoty w Bratysławie, morawskim Mikułowie (Nikolsburg) i rodzinnym Eisenstadt. Akiva Eger wybrał jednak propozycję gminy w Poznaniu, ale droga do objęcia tej godności okazała się długa i zawiła.

Po raz pierwszy gmina podjęła starania o sprowadzenie rabina Egera do Poznania w 1814 r., jednak wówczas zwolennicy reform zdecydowanie zaprotestowali. Nie byli oni liczni wśród poznańskich Żydów, ale bardzo wpływowi. Starali się, wzorem innych gmin niemieckich, wprowadzić język niemiecki do liturgii sprawowanej w synagodze. W wydrukowanej w 1819 r. książce, zawierającej responsa rabiniczne, znalazł się także list rabina Akivy Egera, skierowany do wspólnoty w Hamburgu. Zapytywał w nim, jakie lekceważenie okazują językowi hebrajskiemu ci młodzi Żydzi, którzy chcą doskonalić znajomość greki albo języka francuskiego, odrzucając język swego

¹⁸ I. Schiper, *Dzieje Żydów na ziemiach Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego*, w: *Żydzi w Polsce Odrodzonej. Działalność społeczna, gospodarcza, oświatowa i kulturalna*, red. I. Schiper, A. Tartakower, A. Hafftko, t. 1, Warszawa 1936, s. 423-471; J. Willaume, *Fryderyk August jako książę warszawski (1807-1815)*, Poznań 1939, s. 118-122; A. Eisenbach, *Emancypacja Żydów na ziemiach polskich 1785-1870 na tle europejskim*, Warszawa 1988, s. 141-163; P. Wróbel, *Przed odzyskaniem niepodległości*, w: *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce w zarysie (do 1950 roku)*, red. J. Tomaszewski, Warszawa 1993, s. 60; Z. Kemlein, *Żydzi w Wielkim Księstwie Poznańskim 1815-1848*, s. 57-60.

¹⁹ J. Kozłowski, *Administracja Wielkopolski pod pruskim zaborem 1793-1918*, s. 19-20.

ludu, czego nie robili ani Grecy ani Francuzi ? Opinia ta, wyrażona w początkach XIX w., kiedy nikt jeszcze nie marzył o odrodzeniu języka hebrajskiego i rozwoju ruchu syjonistycznego, była później często cytowana w polemikach między tradycjonalistami, bundystami i syjonistami. W końcu XIX w. słowa te nabrały zupełnie innego znaczenia.

Zwolennicy reform i oświecenia żydowskiego – Haskali (poznańscy Żydzi Friedländer, Eichborn, Jacobson) zarzucali Akivie Egerowi, że był duchowym spadkobiercą dawnych rabinów poznańskich – Maharala, czy rabina Mordechaja Jaffé. W oczach reformatorów Akiva Eger przynosił gminę poznańską do 1704 r., kiedy zawiązано bractwo pobożnych Żydów, chcących studiować Torę na zmianę przez 24 godziny na dobę. Po śmierci rabina Mosze Szmuela Feilchenfelda w 1807 r. godność rabina nie była obsadzona, a w sprawach ważnych dla gminy wypowiadali się dwaj dajanim – Jacob Calvary i Joseph Landsberg (ukazani później przez Juliusza Knorra na obrazie obok rabina Akivy Egera). Oprócz wprowadzenia języka niemieckiego reformatorzy chcieli ograniczyć rolę Talmudu w edukacji i życiu gminy, zmienić liturgię w synagodze tak, by przypominała bardziej liturgię sprawowaną w kościołach protestanckich oraz wprowadzić nowe rozumienie przykazań (*micwot*), a tym samym upodobnić codzienne życie Żydów do ich chrześcijańskich sąsiadów (np. w stroju, sposobie zachowania, itd.).

Gmina wystosowała *hazkarę* (הזכרה), tradycyjne zaproszenie, w którym wymieniła 32 poprzednich rabinów i głównych wykładowców jeszywy poznańskiej, prosząc rabina Egera o rozpatrzenie ich oferty²⁰. W tym samym czasie jego przeciwnicy udali się do naczelnego prezesa prowincji Josepha Zerboni di Sposettiego (1766-1831), prosząc go o nie wydanie zgody na nominację rabina Akivy Egera. Argumentowali, że powierzenie tak ważnej godności Akivie Egerowi będzie miało negatywny wpływ na inne gminy żydowskie w Wielkim Księstwie Poznańskim. W ich opinii był on religijnym fanatykiem, który nie potrafił nauczać prawdziwej wiary, przeciwstawiając się wszystkiemu co, ożywiało ducha młodzieży żydowskiej zafascynowanej niemiecką kulturą oraz ideami oświecenia. W tej sytuacji władze niemieckie poleciły starszym gminy poznańskiej zawiesić dalsze rozmowy z rabinem Akivą Egerem. W swej odpowiedzi starsi gminy stanowczo przeciwstawili się niesłusznym oskarżeniom Akivy Egera oraz zaprotestowali przeciwko ograniczaniu ich prawa do wyboru rabina. Ostatecznie władze niemieckie zgodziły się, by Akiva Eger został rabinem poznańskim, ale tylko wówczas, jeśli będzie wybrany większością głosów oraz w taki sposób, aby opozycyjna mniejszość nie miała postaw do zarzutów. Wówczas starsi gminy poprosili rabina Jacoba Lissę o mediację między dwoma frakcjami.

²⁰ Por. S. Kemlein, *Żydzi w Wielkim Księstwie Poznańskim 1815-1848*, s. 250-257.

Wątpliwości miał także sam rabin Eger, który prosił o radę rabinów Jacoba Lissę, Meyera Weyla, Jehudę Naumburga i innych. Wszyscy oni zachęcali rabina Egera do przyjęcia tej propozycji, licząc na to, że w ten sposób pozycja tradycyjnego judaizmu zostanie wzmocniona względem trendów reformistycznych.

Wśród stawianych (i przyjętych) warunków mniejszości było kilka ważnych. Rabin Eger miał przyjąć tylko sześciu uczniów na koszt wspólnoty do swej jeszywy. Ponadto nie mógł głosić nauk w taki sposób, aby dotyczyły one bezpośrednio kogokolwiek ze wspólnoty, a miał zabierać głos tylko o sprawach moralnych w ogóle.

Ostatecznie, spośród 196 uprawnionych do głosowania 160 oddało głos za ofiarowaniem godności rabina Poznania Akivie Egerowi. Po podpisaniu porozumienia między dwoma frakcjami oraz po ich asygnowaniu przez trzech poznańskich dajanów, oficjalne zaproszenie zostało skierowane na ręce rabina Akivy Egera. Ten przybył w towarzystwie swoim uczniów i przyjaciół do Poznania 14 września 1815 r., obejmując urząd rabina w najważniejszej wspólnocie w Wielkopolsce. W początkach XIX w. największą gminą żydowską w obrębie całego państwa pruskiego była gmina we Wrocławiu, do której w 1817 r. należało 4409 Żydów (wśród 72.404 chrześcijańskich mieszkańców miasta). Drugą co do wielkości była gmina w Poznaniu, licząca 4025 Żydów (wśród 18.686 chrześcijan), dalej gmina w Berlinie – 3699 Żydów (wśród 184.786 chrześcijan), w Lesznie – 3644 Żydów (wśród 4290 chrześcijan), w Kępnie – 2406 Żydów (wśród 2182 chrześcijan), w Gdańsku – 2148 Żydów (wśród 50.673 chrześcijan), w Inowrocławiu – 1784 Żydów (wśród 2020 chrześcijan), w Krotoszynie – 1586 Żydów (wśród 3088 chrześcijan). W dalszych pozycjach znajdował się Głogów (Gross-Glogau), który liczył 1238 Żydów wśród 9007 chrześcijan, Królewiec (Königsberg) – 1027 Żydów wśród 62.212 chrześcijan, czy Gniezno – 710 Żydów na 3212 chrześcijan²¹.

Rabin Akiva Eger przybył do Poznania w roku przełomowym dla Wielkopolski, która ponownie znalazła się pod władzą króla Prus na mocy decyzji Kongresu Wiedeńskiego. Utworzono wówczas Wielkie Księstwo Poznańskie, obejmujące obszar 28951 km² i zamieszkaną przez 776.000 mieszkańców. Namiestnikiem Księstwa został polski arystokrata książę Antoni Henryk Radziwiłł (1755-1833), a pierwszym naczelnym prezesem Joseph Zerboni di Sposetti (1766-1831). Księstwo podzielone zostało na dwie rejencje: poznańską z 17 powiatami i bydgoską z 9 powiatami²². Władze pruskie utrzymały w mocy prawodawstwo z 1797 r., ograniczające pozycję ludności żydowskiej w Wielkim Księstwie Poznańskim i nie wprowadziły w życie

²¹ Archiwum Państwowe Poznań, Landratsamt Krotoschin 18: Acta Generalia. Statistische und Topographische Sache. Übersicht der Bodenfläche und Bevölkerung des preußischen Staats aus den für das Jahr 1817 amtlich eingezogen Nachrichten, Berlin 1818.

²² J. Kozłowski, *Administracja Wielkopolski pod pruskim zaborem 1793-1918*, s. 24-25, 35.

postanowień ustawy emancypacyjnej z 11 marca 1812 r., która obowiązywała tylko w tzw. Starych Prusach (*Altpreussen*), czyli w Brandenburgii, Śląsku i Prusach Wschodnich. Na mocy ustawy z 1812 r. Żydzi stali się pełnoprawnymi obywatelami Prus pod warunkiem przyjęcia stroju i języka niemieckiego. Zniesiony został wówczas obowiązek przynależności do gminy żydowskiej. Wprowadzono tylko ograniczenia w przyjmowaniu Żydów do służby cywilnej, sądownictwa i wojska. Po 1815 r. władze pruskie ograniczały możliwości emigracji ludności żydowskiej z Wielkopolski do innych prowincji pruskich²³.

Wkrótce po przybyciu do Poznania przyjął taki sam plan obowiązków codziennych, jaki wypracował w Mirosławcu. Niekiedy rozpoczynał dzień około 4 nad ranem, kończąc go około północy. Sława i uznanie rabina Akivy Egera szybko sprowadziły do Poznania młodych uczniów z prawie każdej małej gminy żydowskiej w Wielkopolsce. Prawie dwudziestoletnia działalność nauczycielska rabina Egera, zaważyła na losie gmin żydowskich nie tylko w granicach państwa pruskiego, ale także daleko poza. W tym właśnie tkwi znaczenie rabina Akivy Egera, który wychował i wykształcił całe pokolenie rabinów. Oni z kolei przekazywali następnym generacjom ducha i mądrość swego Mistrza. Z drugiej jednak strony nie można utożsamiać nauczania rabina Akivy Egera tylko z judaizmem tradycyjnym²⁴. Z jego jeszywy wyszli późniejsi rabini, którzy rozwijali myśl żydowską w swoistym sposób. Przyjmuje się, że w jeszywie poznańskiej w czasach rabinatu Akivy Egera mogło uczyć się do 1500 uczniów, z których oczywiście nie wszyscy zostali rabinami²⁵. Spośród wielu słynnych rabinów-uczników rabina Akivy Egera wymienić można kilkunastu, w tym Icchaka Josepha Ettingera (rabina w Obornikach), Mordechaja Michaela Jaffé (rabina w Zdunach, Śmiglu, Fordonie i Hamburgu), Abrahama Abuscha

²³ Por. S. Łastik, *Z dziejów Oświecenia żydowskiego*, Warszawa 1961; J. Wąsicki, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Wielkie Księstwo Poznańskie 1815-1848. Studium historycznoprawne*, Warszawa-Poznań 1980, s. 179-180; P. Wróbel, *Przed odzyskaniem niepodległości*, w: *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce w zarysie (do 1950 roku)*, red. J. Tomaszewski, Warszawa 1993, s. 60.

²⁴ Por. Toralf Kleinsorge, *Na marginesie biografii poznańskiego rabina Akiwy Egera*, w: *Żydzi i judaizm we współczesnych badaniach polskich*, t. 3, red. K. Pilarczyk, Kraków 2003, s. 89-98.

²⁵ Podstawowe informacje o uczniach rabina Akiwy Egera znaleźć można w publikacji Gertrude Hirschlera, *Sefer Me'oran šel Yisra'el*, t. 2, gdzie biogramy rabinów: Abraham Abusch Wreschner, Elias Munk, Elijahu Guttmacher, Anschel Lichtenstein, Baruch Rosenfeld, Gabriel Kohn, Wolf Laseron, Heymann Joël, Juda-Zwi Güns-Schlesinger, Joseph Elieser Labaszynski, Joseph Sundel Salanter, Joseph-Joske Spiro, Joseph Löb Feder, Moses Grätz, Jechiel Joel Auerbach, Jakob Zwi Meklenburg, Jakob Mamluk, Jakob Heilbronn, Isaak aus Obornik, Israel Gabrielewitsch, Meir Rosenthal, Mordechaj Michael Jaffé, Mordechaj Schönlanek, Moses Eiger, Moses Michael Lichtenstein, Moses Feilchenfeld, Michel Löb Munk, Zwi Tamarsohn, Zwi Hirsch Kalischer, Zwi Guttmacher, Zwi-Hirsch Schlank, Zwi-Hirsch Schneidemühl, Salomon Kroner, Salomon Posner, Samuel Güns-Schlesinger, Simon Segal, Jakob Simcha Rehfisch, Simon Hakohen Schotten i Schraga Feibel Fraenkel.

Wreschnera (rabina w Żerkowie i Pobiedziskach, zm. 1875), Heimana Joela (dajana w Inowrocławiu i rabina w Międzyrzeczu), Josepha Leiba Federa (dajana gminy wrocławskiej), Raphaela Schlesingera, Mosze Landsberga (dajana w Poznaniu), Elijahu Landsberga, Zwi Hirscha Schneidemuhla, Meyera Rosenthala (dajana w Kaliszu), Elijahu Munka (dajana w Altonie), Zwi Hirscha Schoenlanke, Jecheskiela Joelsona (rabina w Altonie), Mordechaja Schlanka, Zwi Hirscha Kalischera, Elijahu Guttmachera (rabina w Gordzisku), Josepha Zundela Salanta i wielu innych. Bodaj najmłodszym z uczniów rabina Akivy Egera był Baruch Rosenfeld, późniejszy rabina w Golubiu. Jak zaznaczył to Leopold Wreschner, rabin Szamotuł, w swojej biografii rabina Akivy Egera wydanej w 1906 r., wykształcił on, wychował albo uformował de facto trzy pokolenia poznańskich (wielkopolskich) Żydów, gdyż nawet w jego czasach nadal żywy był duch nauczania Egera.

Prowadząc przez lata działalność dydaktyczną rabin Eger wykształcił całe pokolenie rabinów, którzy w połowie XIX w. obejmowali swoje urzędy w Wielkopolsce i poza nią. Co może zastanawiać, byli wśród nich także tacy, którzy nie w pełni podzielali poglądy swego Nauczyciela, którego niesłusznie oponenti określali mianem tradycjonalisty. Elias Guttmacher, uczeń Akivy Egera i późniejszy rabin w Grodzisku Wielkopolskim, był bodaj jedynym w XIX-wiecznej Wielkopolsce zwolennikiem chasydyzmu, choć pod koniec swego życia zdawał się ograniczać swoje zaangażowanie w ten nurt duchowości żydowskiej.

Jednym z najsylniejszych uczniów rabina Akivy Eger był Zwi Hirsch Kalischer (1795-1874), piastujący przez ponad 40 lat godność rabina w Toruniu. Naukę rozpoczął pod kierunkiem rabina Jacoba Lorbeerbauma z Leszna, a ukończył u rabina Akivy Egera. Kalischer był jednym z pierwszych myślicieli „syjonistycznych”. Już 1830 r. po raz pierwszy zwrócił się do swego słynnego Nauczyciela z prośbą o poparcie jego planów zorganizowania akcji osiedleńczej Żydów w ówczesnej Palestynie. W 1836 r. wystąpił on z apelem do barona Anselma von Rothschilda (1773-1855) oraz do sir Mosesa Montefiore, prominentnych i bogatych Żydów europejskich, by ci zakupili tyle ziemi w Izraelu, ile było wtedy możliwe, a przynajmniej całe wzgórze świątynne w Jerozolimie. Idea ta została publicznie wyrażona w roku, w którym urodziła się Jeanette Diamant, matka Theodora Herzla – twórcy syjonizmu jako ruchu politycznego, i na 24 lata przed urodzeniem się samego Herzla (w 1860 r. w Budapeszcie) !

Rabin Kalischer jako jeden z pierwszych podkreślał konieczność ponownego osiedlenia się Żydów w ziemi Izraela (*Erec Israel*), co miało poprzedzić ponowne nadejście Mesjasza. Krytykował on Żydów za brak narodowych aspiracji w sytuacji, kiedy większość narodów europejskich głosiła takie narodowe i narodowyzwoleńcze hasła. W swojej książce „Derishat Zion” wyłożył swoją koncepcję naturalnego i nadnaturalnego odrodzenia się

narodu żydowskiego w Izraelu i w efekcie – jego zbawienia. To pierwsze mogło być osiągnięte tylko dzięki wytrwałej pracy żydowskich osadników, którzy mieli zakładać wielkie i dobrze zorganizowane gospodarstwa rolne w Izraelu, będące podstawą do szerszej akcji osiedleńczej. Dlatego też jednym z jego głównych postulatów było organizowanie szkół rolniczych dla młodych Żydów. Gdyby kolonizacja Palestyny została ukończona, wtedy możliwe byłoby nadejście Mesjasza i odrodzenie Izraela w sensie religijnym. Kalischer podróżował po Europie, propagując swoje idee „syjonistyczno-mesjańskie”, publikował artykuły w rozwijającej się prasie hebrajskiej, nie zapominając jednocześnie o przestrzeganiu żydowskiego prawa (halacha). Jeszcze przed jego śmiercią została założona w 1870 r. pierwsza szkoła rolnicza w miejscowości Mikveh Israel w ówczesnej Palestynie. Nie udało się jednak Kalischerowi tam osiedlić. Dopiero jego syn, Zeew Wolf Kalischer, wyemigrował do Palestyny i z jego inicjatywy zakupiono ziemię w okolicy grobu Racheli, gdzie osiedlali się żydowscy koloniści.

Nie sposób ograniczyć wpływów rabina Akivy Egera tylko do Wielkopolski. Z prośbą o pomoc i rady zwracali się do niego uczeni i rabini z wielu innych gmin, na przykład rabin Abraham Zwi Hirsch z Piotrkowa, Abraham Abba Passwele, przewodniczący sądu żydowskiego (bet din) z Wilna, chacham Meir Gabbaj z Wenecji, rabin Israel Lipschutz z Dessau i Gdańska, Meyer Leibusch, rabin w Kępnie, a później w Bukareszcie. Pozycja rabina Akivy Egera wzrosła po śmierci innego wielkiego uczonego, rabina Jacoba Lissy, który zmarł w 1821 r. Wśród zwolenników tradycyjnego judaizmu rabin Akiva Eger urastał do rangi wielkiego rabin, uczonego i pobożnego męża, określanego mianem gaona.

Jednym z głównych celów reformatorów było ograniczenie roli Talmudu w nauczaniu w szkołach żydowskich. Reformując szkolnictwo w Wielkim Księstwie Poznańskim oraz wprowadzając nowe programy i jego organizację, władze niemieckie po wielu skargach ze strony reformatorów zabroniły wykładania Talmudu w 1825 r. Wówczas rabin Akiva Eger poprosił Salomona Plessnera, 28-letniego nauczyciela, aby przygotował traktat o autorytecie pism rabinicznych („Sendschreiben über die Autorität der Rabbinischen Schriften”), w którym – opierając się także na pismach autorów chrześcijańskich – bronił Talmudu, jako podstawy nauczania w sprawach wiary i moralności. Po przesłaniu tego traktatu do władz niemieckich przywrócono nauczanie Talmudu w szkołach poznańskich. Nie oznaczało to jednak końca sporów między tradycjonalistami a reformistami wokół szkolnictwa²⁶. W innej kwestii – służby wojskowej młodzieży żydowskiej – rabin Akiva Eger również miał zdecydowanie odmienne stanowisko niż władze niemieckie.

²⁶ Por. S. Kemlein, *Żydzi w Wielkim Księstwie Poznańskim 1815-1848*, s. 86 nn.

Z powodu nadmiaru innych obowiązków, związanych głównie z prowadzeniem jeszywy poznańskiej, rabin Akiva Eger nie mógł odwiedzać wszystkich chorych, jak zwykł to czynić w Mirosławcu. Wyzaczył jednak dwie osoby, który wykonywały tę czynność w jego imieniu. Wkrótce wydarzenia zmusiły go do większego zaangażowania w sprawy higieny i zdrowotności. W lipcu 1831 r. wybuchła w Poznaniu epidemia cholery azjatyckiej przywleczona przez wojska rosyjskie, pacyfikujące powstanie listopadowe w Królestwie Polskim. Rabin Akiva Eger wziął na siebie obowiązek zadbania o warunki zdrowotne ludności żydowskiej. Ustanowił specjalną komisję (Mosaische Cholerakommission), na czele której sam stanął, i wprowadził wiele rozporządzeń mających na celu przeciwdziałanie skutkom epidemii. Nadzorował w tych trudnych dniach pracę szpitala żydowskiego, organizował opiekę medyczną i przestrzeganie surowych nakazów sanitarnych. Zbierał pieniądze dla chorych i rodzin zmarłych, apelując o pomoc do bogatych gmin żydowskich w Hamburgu, Amsterdamie i Londynie. Dzięki jego wytrwałej działalności odsetek ofiar epidemii wśród poznańskich Żydów był o wiele mniejszy niż wśród innych grup ludności. Od lipca do października 1831 r. zmarło tylko 37 Żydów spośród 5472 wówczas mieszkających w Poznaniu. Dla porównania, spośród 13.985 katolików zmarło podczas epidemii 306 osób, a spośród 7281 ewangelików – 198 osób²⁷. Za swoją owocną służbę miastu i gminie żydowskiej otrzymał osobiste podziękowanie od króla pruskiego Fryderyka Wilhelma III (1797-1840), wręczone przez nadprezydenta Eduarda Flottwella²⁸.

Jednym z następstw walki z epidemią cholery w 1831 r. było założenie szpitala żydowskiego. W 1803 r. wielki pożar w Poznaniu zniszczył dawną dzielnicę żydowską²⁹, w tym istniejący tam szpital. Ponadto, funkcjonujący bet ha-midrasz nie mógł pomieścić wzrastającej liczny uczniów i wiernych. W tej sytuacji rabin Akiva Eger przekonał jednego z bogatych i pobożnych członków gminy – Salomona Beniamina Latza, by ofiarował sumę potrzebną na budowę szpitala i bet ha-midrasza³⁰. S.B. Latz przekazał 6000 talarów, rozpoczynając w ten sposób funkcjonowanie fundacji jego imienia. Po jego śmierci 19 maja 1829 r. organizacja szpitala spadła na braki rabina Akivy Egera. Ustanowienie szpitala i jego statutu był znowu okazją do sporów między ortodoksyjnymi i

²⁷ R. Stasch, *Epidemia cholery azjatyckiej w Poznaniu w 1831 roku*, Poznań 1933, s. 25.

²⁸ Eduard Flottwell opublikował artykuł w *Allgemeine Preussische Staats-Zeitung* w numerze z 11 września 1831 r., w którym chwalił rabina Akivę Egera za skuteczne działania zmierzające do zahamowania cholery w Poznaniu.

²⁹ Por. J. Landsberger, *Der grosse Brand im Judenviertel zu Posen am 15. April 1803*, w: *Festschrift zum 80-ten Geburtstag Feilchenfelds*, Pleschen 1907, s. 40-46; tegoż, *Wiederaufbau der ehemaligen Judenstadt zu Posen nach dem grossen Brande vom 15. April 1803*, *Historische Monatsblätter für die Provinz Posen*, Jg 10 (1909), nr 10, s. 149-157

³⁰ Por. E. Stęszewska-Leszczyńska, *Poznańskie synagogi*, Kronika Miasta Poznania, 1992, nr 1-2, s. 102-118.

reformistycznymi członkami gminy poznańskiej. Ostatecznie placówkę uruchomiono w styczniu 1834 r., a do 1 sierpnia 1836 r. leczono w niej 137 pacjentów, głównie z Poznania i okolic.

Sprawa zmiany położenia ludności żydowskiej we wschodnich prowincjach państwa pruskiego była dyskutowana między innymi na sejmach prowincjalnych Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Uczestnicy pierwszego sejmiku prowincjalnego, zwołanego w 1827 r. wnieśli projekt ustawy zmierzającej do poprawy położenia ludności żydowskiej w Wielkim Księstwie Poznańskim. Wśród propozycji przygotowanych przez deputowanych, znalazł się postulat mówiący o tym, że „rabini i nauczyciele religii winni dokładnie posiadać języki niemiecki i polski, i że ostatni nie mogą pozyskać urzędu, dopóki nie odbędą dwuletniego kursu na uniwersytecie, i nie złożą z nauk dokładnego popisu”. Ponadto, posłowie sugerowali, by „wyłączyć starozakonnych od trudnienia się aptekarstwem i wyszynkiem trunków, dozwalać im natomiast chwytania się innych procedurów i rolnictwa, niemniej nabywania własności po miastach i wsiach pod pewnymi ograniczeniami”. Wśród postulatów znalazł się też jeden zadziwiający dla religijnych Żydów, gdyż sugerowano, aby „przenieść szabas na niedzielę” (!). Król pruski nie zaakceptował żadnego z dwunastu punktów odnoszących się do ludności żydowskiej³¹.

Wkrótce jednak władze pruskie przejęły inicjatywę, próbując rozwiązać problem położenia ludności żydowskiej w prowincji poznańskiej. Po wielu dyskusjach nad wstępnymi projektami proklamowano 1 czerwca 1833 r. tzw. „Tymczasowe zarządzenie względem żydostwa w Wielkim Księstwie Poznańskim”. W okazji wprowadzenia w życie tych rozporządzeń odbyło się nabożeństwo dziękczynne w synagodze poznańskiej, podczas którego obecny był nadprzydynt Eduard Flottwell. Po odśpiewaniu psalmów 21 i 61, stosowane kazanie wygłosił rabin Akiva Eger. Dziękował i wychwalał króla pruskiego za przychylność wobec Żydów wielkopolskich, przypominając jednocześnie nowo wybranym członkom władz gminy o konieczności usilnych starań o zachowanie wartości żydowskich w nowej sytuacji prawnej³².

³¹ *Erste Landtag des Grossherzogthums Posen in Jahre 1827. Pierwszy sejm Wielkiego Księstwa Poznańskiego w roku 1827*, Posen 1829, s. 10-12, 55; F. Paprocki, *Wielkie Księstwo Poznańskie w okresie rządów Flottwella (1830-1841)*, Poznań 1970, s. 183; A. Eisenbach, *Emancypacja Żydów na ziemiach polskich 1785-1870 na tle europejskim*, Warszawa 1988, s. 216-217; P. Wróbel, *Przed odzyskaniem niepodległości*, w: *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce w zarysie (do 1950 roku)*, red. J. Tomaszewski, Warszawa 1993, s. 60.

³² Por. Jacob Moses Eiger, *Opfer des Dankes. Predigt gehalten bei der gottesdienstlichen Feier in der Synagoge zu Posen am Tage der Einführung der Repräsentanten und Wahl der Verwaltungsbeamten für die Israelitische Gemeinde daselbst am 2ten April 1834*, frei übersetzt nach dem Hebräischen, von Moritz Fränkel, Posen, M. Fränkel, 1834; Jacob Moses Eiger, *Rede gehalten in der Synagoge zu Posen zur Beachtung bei der Repräsentantenwahl*

Wprowadzono wówczas podział na Żydów naturalizowanych – posiadających prawa cywilne i tolerowanych – posiadających ograniczone prawa cywilne³³. Pierwszym, który wystąpił do władz pruskich o nadanie statutu Żyda naturalizowanego był rabin Akiva Eger, choć nie we wszystkich poczynaniach wspierał on pruską administrację³⁴. Nowa struktura organizacyjno-administracyjna gminy, z wybieranym zarządem korporacji, znacznie ograniczała wpływy rabina na funkcjonowanie wspólnoty³⁵.

Nie tylko władze pruskie i sami Żydzi, ale także Polacy dostrzegali potrzebę zmiany prawnego położenia Żydów, mieszkających wówczas pod rządami państw zaborczych. W.G. wydał *Zbiór Ustaw i obrzędów wymagających najrychlejszej reformy Izraelitów osiadłych w prowincjach do Polski należących* (Paryż 1835). Był to tylko jeden z licznych głosów w publicznej dyskusji.

W 1836 r. rabin Akiva Eger udał się w podróż do Mińska, by brać udział w ślubie swego syna Salomona i w drodze powrotnej zatrzymał się na pięć dni w Warszawie. Z tej okazji przywitała go uroczyście oficjalna delegacja 24 członków tamtejszej gminy, otoczona przez tłumy wiernych, a ulice, którymi przejeżdżał rabin Akiva Eger, były odświętnie ustrojone. Szacunek i respekt, jaki oddała mu gmina warszawska, były powszechnie podzielane. Kiedy opuszczał Warszawę towarzyszyło mu 400 powozów. Podobnie witany był kilka lat wcześniej we Wrocławiu, odwiedzając swoją córkę Radischę i jej męża Wolfa Schiffa. Miał wówczas udać się także do słynnego szpitala fundacji Fraenkela i ofiarować pewną sumę pieniędzy na jego prowadzenie.

Był to jednak jeden z ostatnich radosnych momentów w jego życiu. W dniach święta Pessach w 1836 r. zmarła jego żona Brendel. To tragiczne i smutne wydarzenie zachwiało zdrowiem rabina Akivy Egera.

Do końca pozostał wierny głoszonym poglądom. W swoim testamencie ułożył wskazówki dla gminy żydowskiej w sprawach związanych z dalszym zarządzaniem wspólnotą. Prosił, by jego następcą na urzędzie rabina gminy poznańskiej został wybitny znawca Tory, wybrany w przeciągu czterech tygodni po jego śmierci. O jego zgonie mieli być powiadomieni jego uczniowie i przyjaciele poprzez ogłoszenie prasowe. W mowie pogrzebowej miano tylko

der Israelitischen Gemeinde daselbst, frei übersetzt nach dem Hebräischen, von Moritz Fränkel, Posen, M. Fränkel, 1834.

³³ Por. J. Jacobson, *Das Naturalisationsverzeichnis der jüdischen Gemeinde in Posen*, Zeitschrift für Ostforschung, Bd. 17 (1968), H. 3, s. 481-533.

³⁴ Por. I. Hirschberg, *Verzeichnis sämtlicher naturalisierten Israeliten im Grossherzogthum Posen*, Bamberg 1836 (imienna lista do jesieni 1835 r.); *The naturalized Jews of the Grand Duchy of Posen in 1834 and 1835. Revised edition*, compiled by Edward David Luft, Avotaynu 2004; por. też uwagi A. Kronthala, *Die Naturalisation und die Berufe der Juden in der Provinz Posen vor 100 Jahren*, Jüdische Familienforschung, Jg. 7 (1931), H. 26, s. 365-369; H. 27, s. 383-389.

³⁵ Por. S. Kemlein, *Żydzi w Wielkim Księstwie Poznańskim 1815-1848*, s. 108 nn.

powiedzieć, że od 15-16 roku życia studiował Torę wraz ze swoimi uczniami. Życzył sobie, aby podczas jego pogrzebu 183 monet groszowych zostało rozdanych ubogim. Ponadto, dokładnie określił, jaki napis miał być umieszczony na jego nagrobku, jaki miały wyglądać przygotowania do pogrzebu, zakazał swoim dzieciom maszerować za karawanem, a także osobie ogolonej brzytwą dotykać lub nieść jego trumnę (!). W rocznicę śmierci (*Jahrzeit*) jego dzieci nie powinny pościć, ale studiować Torę albo zapłacić innym za studiowanie Tory przez 24 godziny od zmroku do zmroku³⁶.

Od początku 1837 r. chorował i długo przebywał złożony chorobą w łóżku, częściowo sparaliżowany. Modlitwy odmawiali wówczas za niego uczniowie lub synowie. W ostatnich dniach życia stan jego zdrowia uległ poprawie na tyle, że mógł uczestniczyć w świętach Jom Kippur. Zmarł trzy dni później, 12 października 1837 r. (według kalendarza żydowskiego 13 dnia miesiąca tiszri 5598), w wieku 76 lat, po wielu latach intensywnej pracy. Został pochowany w skromnym grobie na cmentarzu w Poznaniu przy ulicy Głogowskiej.

W numerze 95 „Allgemeine Zeitung des Judenthums” z 9 listopada 1837 r. ukazał się artykuł z zawiadomieniem o śmierci rabina Akivy Egera i nekrolog, jaki przesłały jego dzieci i zięciowie. Informowali w nim, że 12 października zmarł nadrabbin (*Oberrabbiner*) Jacob Moses Eger (takiego nazwiska używał w niemieckich dokumentach), dobry i pobożny ojciec (*gute und fromme Vater*), o czym chcieli powiadomić wszystkich jego uczniów (מידמלת) i przyjaciół (מירבה).

W dniu pogrzebu wszystkie żydowskie sklepy i warsztaty były zamknięte, a w ostatniej ziemskiej wędrówce towarzyszyli rabinowi Akivie Egerowi nie tylko jego zwolennicy, ale także dawni oponenty. Pogrzeb rozpoczął się o godzinie 3 po południu. Na przedzie karawanu szedł bet din szamasz, niosąc laskę i jeden z rękopisów, prosząc gapiów o usunięcie się z drogi. Za karawanem szli zięciowie rabina, gdyż ten zakazał swoim dzieciom uczestnictwa w tej procesji żałobnej. Za nimi szli licznie zgromadzeni uczniowie, członkowie rabinatu, bractwa Chewra Kadischa, przywódcy gminy żydowskiej i prawie wszyscy jej członkowie, którzy chcieli towarzyszyć swojemu przywódcy w jego ostatniej drodze. Jak zauważył autor artykułu w numerze 101 „Allgemeine Zeitung des Judenthums” z 23 listopada 1837 r., na końcu procesji pogrzebowej szło wielu szanowanych przedstawicieli innych wyznań oraz 29 powozów z przedstawicielami wyższych sfer (*an den sehr langen Leichenzug schlossen sich viele achtbare Individuen anderer Confessionen an, und den Schluß bildeten 29 Kutschen, die meist von Mitgliedern des höhern Bürgerstandes zur Ehre des Verstorbenen geschickt worden waren*).

³⁶ Jego testament wydany został w książce Schlomo Kasperowskiego, *Sawa'ath ha-Ge'onim*, która ukazała się w Warszawie w 1875 r.

Juliusz Knorr ukazał postać rabina Akivy Egera na swoim monumentalnym obrazie „Rynek poznański”, namalowanym w 1838 r. J. Knorr miał okazję widzieć go jeszcze przy życiu, dlatego obraz ten ma szczególną wartość. Fotel rabina gminy poznańskiej został wkrótce przekazany jego synowi – Salomonowi.

Działalność reformatorów w łonie judaizmu została na pewien czas zahamowana przez pruskie władze, które w 1823 r. nakazały zamknięcie pierwszej zreformowanej synagogi w Berlinie. W 1834 r. powstało w Poznaniu „Stowarzyszenie Braci” (Israelitischer Brüderverein), prowadzące akcje charytatywne, ale posiadające także własny dom modlitwy. Jeden z przywódców tego stowarzyszenia, Wolff J. Eichborn, wygłosił pierwsze kazanie po niemiecku, dopiero, kiedy rabin Eger był już na łożu śmierci w 1837 r. Tenże W.J. Eichborn opublikował w Poznaniu w 1837 r. nekrolog nadrabina Akivy Egera (*Nekrolog des Oberrabbiners Jakob Moses Eger zu Posen*). Mimo odmiennych poglądów na wiele spraw związanych z dalszym rozwojem judaizmu, Eichborn potrafił oddać zmarłemu rabinowi należne uznanie i cześć, podkreślając jego wyjątkową uczoność, znajomość Talmudu, prawa żydowskiego oraz biegłość w posługiwaniu się językiem hebrajskim:

Während seiner 21 jährigen Amtstätigkeit erfüllte er mit dem frommsten Herze, mit dem wohlwollendsten Sinne, mit dem edelsten Willen in streng moralischer Makellosigkeit und von Religiosität innigst durchdrungen, unermüdnlich alle Pflichten und Obliegenheiten, die ihm sein rabbinischer Wirkungskreis auferlegte, und verstand es, die Würde seines Amtes mit der anspruchlosesten Herablassung zu verbinden, und fanst zurechtweisende Duldsamkeit mit religiöser Beharrlichekeit auf geschichte Wiese zu paaren.

Mit tief eindringendem Verstande, mit feltenem Scharfsinn, und mit schneller, richtiger Auffassungsgabe, verband Eiger ein ausgezeichnetes Gedächtniss, so wie die rastloseste Tätigkeit und den bewunderungswürdigsten Eifer für das ihm zum natürlichen Bedürfniss gewordenen Studium des Talmuds, der jüdischen Literatur, Theologie und der hebräischen Sprache, welche letztere er so ganz in seiner Gewalt hatte, daß er darin mit unvergleichlicher Fertigkeit, die schwierigsten, verwickelsten Abhandlungen auf der Stelle durchaus fliessend und leicht fasslich niederschrieb. Seine hervorstehenden jüdisch-literarischen und theologischen Kenntnisse, so wie sein weit umfassendes, gründliches, gediegenes und klar geordnetes Wissen im Gebiete der Talmund- und Rabbiner-Gelehrsamkeit, fanden von allen Seiten gerechte Anerkenntniss, und er erlangte durch sie eine solche Weltberühmtheit, daß er überall, ale eine höchst achtbare Autorität galt, an die man sich zur Entscheidung schwieriger, in die jüdische

*Literatur, Theologie und Gelehrsamkeit einschlagenden Fragen aus allen Weltteilen wandte*³⁷.

Z czasem liczba zwolenników judaizmu reformowanego zaczęła wzrastać. Zmieniała się także pozycja prawna Żydów w państwie pruskim, a później w zjednoczonej Rzeszy Niemieckiej. Dzięki emancypacji i akulturacji³⁸ odegrali Żydzi ogromną rolę w dziejach państwa i kultury niemieckiej w XIX w. Biorąc pod uwagę wszystkie złożone elementy składające się na dzieje żydostwa niemieckiego w tym okresie, słusznie Leopold Wreschner, wnuk jednego z uczniów rabina Akivy Egera, nazwał go w swojej biografii ostatnim gaonem w Niemczech (*der letzte Gaon in Deutschland*).

Podczas pobytu w Lesznie Akiva Eger doczekał się z pierwszego małżeństwa z Glückchen czworo dzieci: Abraham (1781-1853), późniejszy rabin w Rogoźnie, Salomon (1785-1852), późniejszy kupiec warszawski, rabin Kalisza i następca Akivy Egera na stanowisku rabina Poznania w latach 1837-1852, córka Scheindel i Sara (Sorel) (1790-1832), która wyszła za mąż za Mosze Sofera (Schreibera) (1762-1839), rabina Bratysławy. Z drugiego małżeństwa z Brendel doczekał się czternaściorga dzieci: Mosze, Hadassa, Benjamin Wolf, Feivelman, Icchak Loeb, Samuel, Bunim, David, Gittel, Rivka, Freida, Radisch, Beila, Jutta³⁹. Różnie potoczyły się dalsze losy rodziny rabina Akivy Egera. Najlepiej znanym synem rabina Salomon Egera był reb Leibele, który przeprowadził się do Lublina i związał z chasydami. Kiedy ta wiadomość dotarła do rabina Salomona Egera, zwolennika judaizmu rabinicznego, ten ogłosił żałobę, jakoby stracił swego syna. Z czasem jednak złagodził swoje podejście i pogodził się z synem⁴⁰. Również sam rabin Akiva Eger nie stronił od kontaktów z chasydami, utrzymując kontakty listowe, między innymi z rabinem Nachumem z Czarnobyła, autorem książki *Meor Enayim*.

Pierwsza biografia rabina Akivy Egera ukazała się drukiem już rok po jego śmierci - w Lesznie w 1838 r. jako „Biographie des hochberühmten hochseligen Herrn Akiba Eger, Oberrabbiner zu Posen, nebst einem hebräischen Trauergedicht” i zawierała także pośmiertne wiersze po hebrajsku i po niemiecku. Jej autorem był Saul Izaak Kaempf, urodzony 6 maja 1818 r. w Lesznie. Uczył się w gimnazjum w Berlinie i studiował Talmud pod kierunkiem E. Rosensteina. W 1836 r. powrócił do Poznania i kontynuował przez jeden rok

³⁷ W.J. Eichborn, *Nekrolog des Oberrabbiners [sic] Jakob Moses Eiger zu Posen*, [Posen] 1837, s. 4-5.

³⁸ Por. uwagi S. Kemlein, *Żydzi w Wielkim Księstwie Poznańskim 1815-1848*, s. 283 nn.

³⁹ Por. *Toledoth R. Aqiva Eger, Erinnerungen von Egers Söhnen an ihren Vater*, hrsg. Mosche Bleichrode, Berlin 1862 (przedruk: Warszawa 1875, Łódź 1930; Jerusalem 1975 i 1990).

⁴⁰ W izraelskim kibucu Netzer Sereni wydawany jest od 1992 r. biuletyn dotyczący rodu Egerów pt. „Eger Family Association newsletter“.

naukę pod nadzorem rabina Akivy Egera. W 1840 r. rozpoczął studia na uniwersytecie w Halle, koncentrując się na filozofii i filologii. Cztery lata później uzyskał doktorat oraz nominację na rabina w miejscowości Strelitz w Meklemburgii. W 1846 r. udał się do Pragi, gdzie objął obowiązki rabina gminy reformowanej, które sprawował do 1890 r. W 1850 r. przedstawił swoją rozprawę habilitacyjną „Über die Bedeutung des Studiums der Semitischen Sprachen” (Praga 1850) i został docentem (Privat-Dozent) uniwersytetu praskiego, a od 1858 r. profesorem języków orientalnych. Kaempff we współpracy z L. Philippsonem i W. Landauem przygotowali wydanie Biblii hebrajskiej dla Jewish Bible Society⁴¹. Zmarł w Pradze 16 kwietnia 1892 r.

Kolejną biografię rabina Egera przygotował Salomon Lewyson na polecenie wrocławskich rabinów G. Tiklina i Davida Joela⁴². Autor cytował w swojej pracy między innymi fragmenty listów Akivy Egera, jego testament, mowy w sprawach dotyczących zachowania wiary, opinie mieszkańców Mirosławca o rabinie. Przytoczył także pisma króla pruskiego z września 1831 r. do nadprezydenta Eduarda Flottwella, w którym chwalił postępowanie rabina w czasie zwalczania epidemii. Opisał także dokładnie grób rabina i jego dorobek pisarski.

Kiedy przed śmiercią rozmawiał Akiva Eger ze swoimi synami o wydaniu drukiem jego responsów rabinicznych stanowczo zabronił im pisania przy jego nazwisku różnych tytułów, jakie posiadał albo jakie były mu przypisywane. Unikał także stosowania formuły gramatycznej wskazujące na bezpośrednie i bliskie stosunki, nawet jeśli kierował swoją wypowiedź do swojego ucznia. Odpowiadał wówczas, że tak naprawdę nie wiadomo, kto nauczył się więcej od kogo? W trosce o przyszłość swoich uczniów zawsze dokładał starań, by powiązać ich z żoną prezentującą odpowiednie cechy charakteru. Już po objęciu godności rabina gminy poznańskiej, zakazał w 1818 r. używania na nagrobkach rozbudowanych formuł wychwalających życie i czyny zmarłego. Pozwalał tylko na stosowanie tytułów *moreinu*, *chaver*, *parnes* i *gabaj*.

We wspomnieniach wielu współczesnych mu Żydów rabin Akiva Eger rysował się jako postać niezwykła ze względu na jego uczoność, cechy charakteru, osobowość. Tak wspominał rabina Akivę Egera np. August Klöden:

(...) im Ruf eines großen Gelehrten und eines halben Heiligen. Seine kleine Gestalt, sein blasses Gesicht widersprachen der Sage nicht, daß er wöchentlich mehrere Tage faste und auf bloßer Diele schlafe. Er war überaus gewissenhaft in der Befolgung aller talmudischen Vorschriften und Gesetze, namentlich auch der durch die polnischen Rabbiner noch hinzugefügten

⁴¹ Por. S.I. Kaempff, *Biographie des hochberühmten hochseligen Herrn Akiva Eger Oberrabbinen zu Posen, Verfasser einer Sammlung von Rechtgutachten, nebst einem hebräischen Trauergedicht auf sein Hinscheiden*, Lissa-Salzuflen 1838; por. F. S. Kaempff, *Saul Isaac Kaempff: Eine Biographische Skizze*, Prag 1865.

⁴² S. Lewyson, *Vollständige Biographie des Rabbi Akiba Eger*, Posen 1878.

*Vorschriften*⁴³. Jego skromna postura była przeciwstawieństwem jego wielkiej uczoności.

Rabin Akiva Eger pozostawił po sobie liczne komentarze do Miszny, Talmudu, responsa rabiniczne (odpowiedzi na zapytania kierowane głównie w sprawach prawa żydowskiego) oraz inne traktaty. Znaczna część z tych utworów została wydana drukiem dopiero po śmierci Rabina Egera przez jego synów i wnuków.

Znaczenie działalności rabina Akivy Egera wykraczała znacznie poza jego własne czasy. Kiedy zwolennicy oświecenia żydowskiego i nurtu reformowanego zyskiwali coraz silniejszą pozycję, on niezachwianie stał na straży ortodoksji. Kiedy dwa pokolenia później rabini niemieccy tworzyć będą ruch tzw. nowej ortodoksji, inspiracji do swej działalności szukać będą, między innymi, w pismach nadržabina Poznania⁴⁴. Jednocześnie nie tłamsił swoich uczniów, dzięki czemu znaleźli się wśród nich zarówno zwolennik chasydyzmu, jak i „proto-syjonista”, głoszący hasła powrotu Żydów do Izraela kilka dekad przed zawiązaniem się nowożytnego ruchu syjonistycznego. Wydaje się jednak, że źródeł niezłomnego wśród Żydów szacunku dla osoby rabina Akivy Egera upatrywać można także gdzieś indziej. Odpowiedzi udziela wspomniana już gazeta „Allgemeine Zeitung des Judenthums” w nekrologu zamieszczonym po jego śmierci, w którym uhonorowała go zdaniem: „Jako człowiek był w największym stopniu godny szacunku, gdyż jego bezinteresowność, jego umiłowanie sprawiedliwości, jego dobroczynność nie miały granice”⁴⁵.

⁴³ D.E. Deeters, *Juden in (Märkisch) Friedland*, w: *Zur Geschichte der Juden in Ost- und Westpreußen*, hrsg. M. Brocke, M. Heitman, H. Lordick, Hildesheim 1999, s. 158.

⁴⁴ W niezwykle skomplikowanych i trudnych czasach dla niemieckich Żydów Muzeum Żydowskie w Berlinie zorganizowało w 1937 r. wystawę poświęconą osobie rabina Akivy Egera i wydało katalog „*Akiba Eger Ausstellung*”, Berlin 1937.

⁴⁵ Jego nekrolog ukazał się w stronie tytułowej w *Allgemeine Zeitung des Judenthums*, nr 101 z 23 XI 1837, s. 401.

Nagrobek rabina Akivy Egera przez zniszczeniem

נ פ	Tu spoczywa
וניבר ברה	Rabin, nasz rabin
רגיא אביקע	Akiva Eiger
יה ידבעל רבע	Odszedł do służ Bożych
דנאלדירפ מ ק"קב	W świętej gminie Märkisch Friedland
פסאנ אנזופ ק"קבו	I w świętej gminie Poznań. I został zabrany
ג"י יה מויב וימע לא	Do swego ludu w czwartek 13 dnia
ל ח"צקת תנש ירשת	Tiszri w roku (5)598 według krótkiej rachuby